

6. BÖLÜM / CHAPTER 6

TÜRK HALK EDEBİYATI AÇISINDAN ENGELLİLİK MESELESİ: KELOĞLAN MASALLARI VE ÖRTÜK İŞLEV

THE MATTER OF DISABILITY IN TURKISH FOLK LITERATURE: A LATENT FUNCTION IN THE TALES OF KELOĞLAN

Meltem Deniz DOĞAN*

*İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye
e-posta: dogan.mdd@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.06

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, küresel düzeyde bireysel ve toplumsal farkındalığın artışıyla birlikte gelişen engellilik araştırmalarının bir ayağını da Türk Halk Bilimi ve Türk Halk Edebiyatı alanlarına dayandırmaktır. Çalışmada çeşitli kaynaklardaki Keloğlan anlatıları taranmış ve İşlevsel Kuram merkezinde incelenmiştir. Keloğlan masallarında kelliğe yönelik bakış açısı, örtük işlev örneği oluşturması bakımından değerlendirilmiştir. Keloğlan masallarında masalların başkahramanı olan Keloğlan, her ne kadar zekiliği, hazırcıvaplılığı, hak savunuculuğu gibi toplum nazarında iyiliği çağrıştıran özellikleriyle anılsa da; masalların içinde kellik ve köselik, yer yer tahkir edici ibarelerle birlikte geçmektedir. Türk Halk Edebiyatı alanı içinde yer alan unsurlar ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalarda engeller ve engellilik kendisine yer bulmaktadır. Ancak metinler içerisinde görülen engel ve engellilik ile ilgili kavramları sadece tespit ve tasnif etmek yeterli değildir. Metinler içerisindeki unsurların, engelliliğe olan bakış, engelli bireylere yönelik tasvir ve ön kabuller bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Halk edebiyatı ürünleri sözlü aktarım yoluyla nesilden nesle aktarılmaktadırlar. Bu ürünlerin taşıdıkları işlevler de metinlerin kendileriyle birlikte aktarılmakta, bu da ilk bakışta fark edilmeyen bozuk ve örtük işlevlerin de sürdürülmesine sebep olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, folklor, engelli folkloru, bozuk işlev, Keloğlan

ABSTRACT

This study aims to introduce Turkish Folklore and Folk Literature to the field of Disability Studies, a rapidly developing area of research thanks to increasing individual and social awareness around the globe. In this study, Functional Analysis is applied to Keloğlan narratives from various sources. The attitude toward baldness in Keloğlan tales is evaluated in terms of creating a latent function. Although the protagonist of the tales, Keloğlan, is generally

associated with socially favorable character traits –such as intelligence, readiness, and rights advocacyhis baldness is sometimes described in insulting terms. Although disabilities find a place in folk literature and in studies on folk literature, simply identifying and classifying notions related to disability is not enough. Elements in the narratives should also be evaluated in terms of perceptions of, descriptions of, and prejudices toward the disabled. Products of folk culture are orally transmitted between generations, and their functions are transmitted alongside the narratives. This can lead to the perpetuation of dysfunctions and latent functions that are not noticed at first glance.

Keywords: Disability, Folklore, disabled folklore, latent function, Keloğlan

Giriş

Sosyal bilimler açısından kültür kavramı, farklı disiplinlerce ele alınmıştır. Kavram, ilk defa 1793 yılında bir Almanca sözlükte yer almıştır.¹ İki yüzyıldan daha fazla bir süre önce ortaya atılan kültür kavramı hakkında yapılmış onlarca tanım vardır, bu açıdan oldukça karmaşık bir kavramdır. Hem soyut hem de somut yanları olan bu kavram toplumsal, bilimsel, entelektüel yönlere işaret etmekte,² birbirinden farklı düşünce sistemleri ve disiplinler tarafından kullanılmaktadır.³ Bu durum, kavramın çok farklı anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur⁴ ve bu nedenle tanımlanması en güç kavramlar arasında yer almaktadır.⁵ Kavramın bu özelliği, çoğunlukla kavram hakkında tanımlar yapan kişilerin mesleki birikimlerine bağlıdır. Bugüne kadar kavram hakkında yapılmış en bilindik ve alışıldık tanım Edward Tylor’a aittir. Tylor, kültürü, “*İnsanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği, bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, âdetler ve diğer yetenekler ile alışkanlıklardan oluşan karmaşık bir bütün*” olarak tanımlamaktadır.⁶

Dilimize Fransızcadan geçen kültür kelimesinin Türkçeye girişi tarihi olarak daha eski olsa da, dile yerleşmesi büyük ölçüde Ziya Gökalp sayesinde olmuştur. Gökalp, kelimenin “tarım” anlamına vurgu yaparak kültürü “hars” sözcüğüyle birlikte kullanmış ve bu şekilde kavramın üzerinde durmuştur.⁷ Konu üzerine önemli çalışmaları bulunan Mehmet Kaplan’a

- 1 Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2015), 90.
- 2 Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, çev. Suat H. Yokova (Ankara: Başak Yayınları, 1987), 22; Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. Savaş Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 106-107; Esin Sultan Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2011): 125
- 3 Peter Burke, *Kültür Tarihi*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 40-41; Aktaran İshak Keskin, *Arşivlerin Eğitim ve Kültür Hizmetleri* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2014), 55.
- 4 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. Savaş Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 10; Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, 128.
- 5 Raymond Williams, *Culture and Society: 1780-1950* (Middlesex: Penguin Books, 1977), 76-77; aktaran Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, 125.
- 6 Bozkurt, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, 90.
- 7 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul, Bordo-Siyah Klasik Yayınlar, 2005).

göre ise milletlerin kültürleri sadece yazılı ve sözlü eserlerden ibaret değildir. Milletlerin ortak olarak uydukları örf ve âdetleri, müzik, resim, dans, mimari gibi sanatları ile ayrıca aile ve hukuk sistemleri, üretim, tüketim ve ulaşım şekilleri de kültürün içinde değerlendirilmelidir.⁸

Kültür, daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyal bilimlerdeki zor tanımlanan kavramlardan birisidir. Genel anlamıyla kültürün “Nasıl” sorusuna verilen cevapları kapsadığını söyleyebiliriz. Nasıl yemek yediğimiz, nasıl konuştuğumuz, nasıl yönetildiğimiz gibi pek çok soru bize kültürle ilgili cevaplar vermektedir. Bu bakımdan da çoğunlukla kültür, işlevsel yönü ile birlikte anılmaktadır. Emile Durkheim ile başlamak üzere, Radcliffe-Brown, Malinowski ve Robert Merton gibi pek çok araştırmacı da kültürle ilgili işlevi ön plana alan tanımlama ve açıklamalar yapmışlardır.

İşlevsel Kuram’ın kurucusu Bronislaw Malinowski’ye göre kültür, doğal ihtiyaçlara karşı verilen tepkilerdir. İnsanın temel ya da bedensel ihtiyaçlarının nasıl giderildiği son derece açıktır ve bunlar her kültürü etkileyen temel unsurlardır. İnsanın beslenme, üreme ve sağlıklı ilgili sorunları çözümlenmelidir, çözüm yolu ise yeni veya ikinci yapay bir çevrenin, yani kültürün inşa edilmesidir.⁹

İşlevsel Halkbilimi Kuramı’nın önde gelen temsilcilerinden biri de William Bascom’dur. Bascom, kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısı konumunda olan folklorun, dört işlevi olduğunu belirtmektedir. Bu işlevler eğlendirme, toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme, eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma olarak özetlenebilir.¹⁰ Türk halkbilimci İlhan Başgöz, bunlara beşinci bir işlev olarak protesto işlevini ilave etmiştir.¹¹

Kültürün; toplumsal kurum, kuruluş ve modellerin sürdürülmesi, kişisel ve toplumsal gerilimlerin boşaltılması, kanalize edilmesi ya da denetimi, sistemin çevresini denetlemesi ya da ona uyması, toplumsal yaşamın bir önkoşulu olarak asgari toplumsal birlik ve uyumun sağlanması, çatışmanın giderilmesi, bireylerin toplumla uyumu ve hayatları süresince onlara örnek modeller sunulması ve norm kabul edilen davranışlara yönlendirilmesi gibi pek çok işlevi bulunmaktadır.¹²

8 Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 29-30.

9 Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev. Deniz Uludağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 41-42

10 William R. Bascom, “Four Functions of Folklore”, *The Study of Folklore*, ed. Alan Dundes (New Jersey: Englewood Cliffs, 1965), 284-289.

11 Başgöz, İlhan. “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)”, *Folkloristik Umay Günay Armağanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 1-2.

12 Alev Erkilet, *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları* (Ankara: Hece Yayınları, 2007), 21-213.

Kültürün sayılan işlevlerini göz önünde bulundurduğumuzda, gerek ilgili akademik çalışmalarda, gerekse de toplum hayatında kültür kavramının olumlandığını, olumlu bir kavram olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Ancak kültürün bazı olumsuz işlevleri de bulunmaktadır.¹³ Bunlar da örtük işlev ve bozuk işlev olarak adlandırılmaktadırlar.

Açık işlevler toplumsal yapıların öngörülebilir amaçları ya da görevlerini, örtük işlevler ise toplumsal yapıların etkinliklerinden doğan beklenmedik ek sonuçları içermektedir. Bozuk işlev ise uyum ve bütünlüğü azaltan ya da bozan sonuçlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁴

Gerek toplum tarafından kabul edilen ve açık işlevleriyle gerekse de örtük ve bozuk işlevleriyle kültür, hayatın barınma, yeme, giyinme, doğum, evlenme, ölüm gibi her alanını kapsayan bir kavramdır. Bu alanlardan biri de engelliliktir. Engelli bireyler ve engellilikle ilişkili unsurlar, farklı başlıklar altında kültür ile ilişkilendirilerek çalışılıyor olsalar da bu alanda direkt olarak kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısı olan halk edebiyatı ürünlerine yoğunlaşan çalışmaların eksikliği söz konusudur. Bu eksikliği kapatılmak için bir adım olması açısından, çalışmamızda Keloğlan Masalları üzerinden halk edebiyatı ürünlerini engellilik kapsamında değerlendirmeye çalışacağız.

1. Masal

Türk Dil Kurumu'nca anlamı “*Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gele-
nekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından
geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür*” olarak¹⁵ verilen masal türü ile ilgili araştırmacı-
larca yapılmış pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Boratav masalı “*Nesirle söylenmiş, dinlik
ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve
anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı*” olarak tanımlamıştır.¹⁶ Sakaoğ-
lu'nun tanımına göre masal “*Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar
olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde, dinleyicileri inan-
dırabilen, bir sözlü anlatım türü*”dür.¹⁷ Bilge Seyidoğlu ise masalın halk arasında yüzyıllardan
beri anlatılmakta olan, içlerinde olağanüstü olay ve kişilerin bulunduğu, klişe bir anlatımla
başlayıp, belirli kalıp sözlerle biten, zaman ve mekân kavramlarıyla kayıtlı olmayan bir sözlü

13 Bozuk ve örtük işlevler hakkında daha detaylı bilgi için: Mehmet Aça ve Mehmet Ali Yolcu, “Folklorla Örtük ve Bozuk İşlev”, *Folklor / Edebiyat* 90 (2017).

14 Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (New York: The Free Press, 1968), 105.

15 “Masal”, *Türkçe Sözlük*, haz. Şükrü Halûk Akalın v.dğr. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 1349.

16 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 80.

17 Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 4.

anlatım türünü kastettiğini belirtmektedir.¹⁸ Masal türü ayrıca çeşitli Türk topluluklarında “nağıl”, “ekiyet”, “şabuv”, “ertek”, “erteki”, “çöçek” olarak da adlandırılmaktadır.

Masallar, tıpkı diğer folklor ürünleri gibi eğlendirme, toplumsal kurumlara destek verme, eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması gibi işlevlere sahiptirler. Bu işlevleri arasında konumuzla en derinden ilgisi olan işlevleri ise şüphesiz ki eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevidir; zira günümüzde masal deyince akla çoğunlukla çocuklar gelmekte, masallar büyükleri tarafından çocuklara anlatılmaktadır. Masalların sonunda verilen öğütler aracılığıyla gelecek kuşaklara iyilerin kazanacağı, kötülerin kaybedeceği hikâyeler üzerinden erdemli olmanın önemi aşılanmaktadır. Bu bakımdan masalların çocukların eğitimi ve gelişimi üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Masallar çocukların yaşantısını doğrudan etkileyen anlatılar oldukları için, bunların içerisinde yer alan olumsuz işlevler de gelecek kuşakları daha çok etkileyebilecek ve onulmaz yaralar açabileceklerdir.

2. Keloğlan Masalları

Keloğlan, Türk masal anlatı geleneğinde yer alan ve daha ziyade kurnazlığı, hazırcavaplığı ve hak savunuculuğuyla tanınan önemli bir masal tipidir. Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan gibi farklı Türk coğrafyalarında Taşza Bala, Keçel, Keçeloğlan, Kelçebatır vb. isimlerle de bilinmektedir.¹⁹

Keloğlan masalları, Türk masalları içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Keloğlan, gerek bir tip olarak tek başına varlığını sürdürebilmesi gerekse de Türk kültürünün kodlarını bünyesinde barındırmasıyla, sadece masalarda değil, pek çok sözlü anlatı türünde de kendine yer bulmuştur. Tahir Alangu, Keloğlan tipinin masal dışında diğer halk edebiyatı ürünlerinde de yer aldığını ve bunun halkın dilinde ve belleğinde uzunca bir süreçte yer etmiş olması ile ilişkili olduğunu dile getirmektedir.²⁰ Umay Günay, Keloğlan’ın Türk zekâsını temsil ettiğini söylemektedir. Masalarda yoksul bir karı-kocanın veya yoksul bir kadının oğlu olarak gördüğümüz Keloğlan, boyundan, hâlimden ve tavırlarından umulmayacak keskin bir zekânın, kurnazlıkların, hilelerin yardımıyla düşmanlarını alt ederek ulaşmak istediği hedefe varmaktadır.²¹ Keloğlan üzerine fikirlerini beyan eden bir başka araştırmacı olan Şimşek de Keloğlan’ın kültürümüzdeki önemi üzerinde durmaktadır. Ona göre Keloğlan, tıpkı ünlü fıkra tipi Nasrettin Hoca gibi halkı temsil eden bir tiptir. Fizikî görünüşü ile zekâsı arasında farklar bu-

18 Bilge Seyidoğlu, “Masal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), VI: 149-153.

19 Keloğlan masalları ve Türk masal tipi Keloğlan ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için: Aysun Dursun, *Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi*, (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

20 Tahir Alangu, *Keloğlan Masalları* (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1967), 167.

21 Umay Günay, “Masal”, *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992), III: 327.

lunur, bu da onun toplumda imkânsıza ulaşmak isteyen insanları yansıttığını göstermektedir. Keloğlan, masallardaki otoritenin yani padişahın karşısında halkı temsil eder, Türk insanının zekâsını, başarısını, azmini, saflığını en güzel şekilde kendisinde toplarlar. Halkın özlem ve arzusuyla bağlantılı olarak güce ve otoriteye karşı, mizah unsurlarından da yararlanarak aklını kullanır ve zafere ulaşır. Keloğlan, toplumdaki yanlışları, tuhaflikları ve eğlenceli durumları gösterebilme yeteneğine sahiptir.²²

Keloğlan'ın kelliğinin kökeni başlı başına bir tartışma konusudur. Türk kültür dairesi içerisinde kel tipinin sadece Keloğlan masallarına özgü olmaması ve tüylerle kaplı bir şekilde dünyaya gelip, daha sonra tüylerinden arınarak tamamlanan mitik anlatı kahramanlarının bulunuşu sebebiyle; onun kelliğini, akıl ve yüce gönüllülükle bağdaşan bir mitolojik unsur olarak ele alabiliriz. Öte yandan Bahaeddin Ögel gibi bazı araştırmacılar, Keloğlan masallarını incelerken kelliğin bir hastalık olduğuna değinmektedirler. Bu bakımdan Keloğlan'ın bir hastalıktan mustarip olduğu düşünülebilir.

Kellik, saçları dökülmüş yahut saçsız kişileri nitelermekte kullanılan bir kelimedir. Bahaeddin Ögel'e göre kel, bir deri hastalığı nedeniyle saçı dökülmüş ya da yaralı bir baş anlamlarını taşımaktadır.²³ Nitekim Keloğlan'a atfedilen masal metinlerinden yola çıkarak, Keloğlan'ın da bir hastalık neticesinde saçsız kaldığı düşüncesine ulaşılabilir. Kunos'un derlediği "Peri Padişahı" başlıklı masalda, "Keloğlan'ın keli iyi olur"²⁴ ifadesi; Kara'nın derlediği "Keçelce" başlıklı masalda ise "Gel zaman, get zaman sonra oğlanın başındaki yaralar iyi oldu"²⁵ ifadesi yer almaktadır.

Engellilik kavramı, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyleri kapsamaktadır.²⁶ Buradan hareketle günümüzde kelliğin bir engel olarak düşünülmediği söylenebilir. Ancak Keloğlan masallarının oluştuğu ve aktarıldığı dönemlerin şartlarında, -Keloğlan masallarından da örnek verebileceğimiz şekilde- kel olan bireylerin sosyal yaşamda diğer insanlar tarafından hakir görülmeleri yahut onların saçsızlığının bir mizah unsuru olarak kullanılması söz konusudur. Çünkü saçları olan toplumun büyük bir çoğunluğuna göre normalin dışında kalan kel bir bi-

22 Ema Şimşek, "Masalların Sembolik Dili Bağlamında Keloğlan Tipi Üzerine Bir Değerlendirme", *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2006), 12.

23 Bahaeddin Ögel, "Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976), 265-268.

24 Ignacz Kunos, *Keloğlan Masalları*, der. Gani Yener (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1973), 5-17.

25 Ruhi Kara, *Erzincan Masalları* (Yüksek Lisans Tezi, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 547.

26 Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, *Resmî Gazete*, Erişim: 15 Ağustos 2019. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-2.htm>

rey, tıpkı bacağı olmayan biri gibi eksik, kusurlu ve özürlü olarak görülebilmektedir. Nitekim Keloğlan, saçsızlığı sebebiyle zaman zaman çirkin bulunmakta, zaman zaman da yine kelliği nedeniyle beceriksiz, akılsız yahut iyi işler yapamayacak bir birey gibi görülmekte; bunların da bir birleşimi ile toplumdaki dışlanmaktadır. Saçsızlıktan kaynaklanan bu gibi yaklaşımların izini, bugün bile güncel hayatta kullandığımız kalıplaşmış ifadelerde görebilmekteyiz; *Kel başa şimşir tarak, Takke düştü kel göründü, Hem kel, hem fodul, Kelin ayıbını takke örter* vb. Bu gibi ifadelerin kullanılması, saçsız bireylerin yaşantılarında sağlıklı ilişkiler kurmalarını ve sosyal bir yaşam sürmelerini engellemektedir. Dolayısıyla Keloğlan'ın saçsızlığını, sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi ve normal olarak görünen diğer bireylerle aynı şekilde kullanamaması olarak yorumlayabiliriz.

3. Keloğlan Masallarının Kellik Açısından İncelenmesi

Keloğlan, çoğunlukla zekâsı, kurnazlığı, hazırcevaplılığı ve iyi kalpliliğiyle bilinen bir Türk masal kahramanıdır. Ancak masalların içinde, isminden başlamak üzere onun kel oluşu sebebiyle hakir, zayıf görüldüğünü; kelliğinin onu çirkin gösterdiğini veya kel oluşunun bir mizah aracı olarak kullanıldığını da görmek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında, örnek masallar kelliğe yer verişleri ve kel olmanın taşıdığı anlamlar üzerinden incelenecektir.

“Kül Kedisi” başlıklı masalda annesi Keloğlan'a “*Başın kel olmuş, ne çıkar, Allah başka türlü kellik vermesin*” demektedir. Annesi, bundan sonra Keloğlan'a “*Elin kolun var; gücün kuvvetin yerinde, taşı sıksan suyunu çıkarırsın, daha olmazsa ne eder eder, iki elle bir başını geçindirirsin*” diye telkinlerde bulunmaktadır.²⁷ Buradan hareketle Keloğlan masallarında kelliğin, uzuv eksikliği kadar olmasa da olumsuz bir özellik olarak görüldüğünü söyleyebiliriz.

“Keloğlan Hindistan Yolunda” başlıklı masalda, Keloğlan ile evlenmek isteyen kızına padişah “*Sen şaşırдың mı kızım, demiş, hiç ben seni hem kel, hem de tembel bir adamla evlendirir miyim; herkesi kendimize güldürecek miyiz?*” demektedir.²⁸ Bu ifadelerden hareketle tembelliğinin yanında Keloğlan'ın kel oluşu sebebiyle padişah tarafından küçük görüldüğünü, kel bir insana kız vermenin de ayıplanacak bir durum olarak karşımıza çıktığını ve -çok genel olmasa da- toplumsal bir dışlamanın söz konusu olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

“Keloğlan ve Sihirli Saçlar” başlıklı masalda Keloğlan, padişahın kızıyla evlenebilmek için hem kardeşleriyle hem de kıza talip olan başka adaylarla yarışa girmektedir. Kardeşleri de masaldaki diğer kişiler de Keloğlan'ın bu yarışı kazanacağına ihtimal vermemekte, onunla dalga geçmektedirler. Masalda Keloğlan, yarışma boyunca karşısına çıkan zorlukları üç ayrı

27 Eflatun Cem Güney, *Masallar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 131-143.

28 Naki Tezel, *Türk Masalları* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971), 2: 277-288.

renkteki üç tutam sihirli saç aracılığıyla yenmektedir.²⁹ Bu masalda saç, Keloğlan'ın sahip olmadığı ama kendisine yardımcı olması için verilen bir şey olarak görmekteyiz. Yani bir nevi Keloğlan, ancak saçlara sahip olmasının ardından diğer adaylar ile eşit seviyede yarışa katılıp, saçlar sayesinde galip gelmektedir.

“Çil Horoz” başlıklı masalda Keloğlan'a kötülük eden atlı bey, önce Keloğlan ve Keloğlan'ın kendisi gibi tüysüz olan horozuna “*tüysüz oğlanla yoluk horoz*” diyerek onları hakir görmekte; sonra ise Keloğlan'dan korkunca onun gönlünü hoş edebilmek için “*sırma saçlı oğlan*” diye hitap etmektedir. Bu ifadelerden yola çıkarak masalda saçsız olmanın bir hakaret, sırma saçlara sahip olmanın ise bir iltifat nedeni olarak algılandığını görmekteyiz. Aynı masalın sonunda Keloğlan ve horozun gittiği yeni bir ülke hakkında “*Meğer orada da saçlı olandan bir kat, olmayandan iki kat vergi alınıyormuş. Neyse Keloğlan elindeki paranın yarısını kellik vergisine yatırmış...*” denmektedir.³⁰ Burada da yine saç olmayan kimselerden daha fazla vergi alındığının belirtilmesi, kelliğin olumsuz bir durum olarak algılandığını göstermekte; bu durum da mizahi bir üslupla aktarılmaktadır. Bir başka masalda Keloğlan, hamama gitmektedir. Hamamcılar, kel olduğu için onu karanlık bir kurnaya oturturlar.³¹ Bu masalda hamamcılar, Keloğlan'ı doğrudan kelliği sebebiyle hakir görmektedirler ve yine bu yüzden müşterilerinden uzak tutmayı tercih etmektedirler.

Keloğlan masallarında, Keloğlan'a rakip olarak gösterilen, onun baş düşmanı Köse karakteri için de saçsızlık/sakalsızlık ekseninde benzer şeyler söylemek mümkündür. “Köse Değirmenci ile Keloğlan” başlıklı masalda, Keloğlan'a babası tarafından “*boyu kısa, kendi köselerle*” alışveriş etmemesi; yola da işe de koşulmaması vasiyet edilmektedir.³² Bu masalda Köse, babasının olumsuz sözlerini doğrular şekilde yalanlar söyleyerek Keloğlan'ı kandırmaya ve kötülük etmeye çalışmaktadır. Köse bu masalda kötü, Keloğlan ise iyi biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de toplumun geneline göre normalin dışında kalan bu iki tipin benzer özelliklerle tasvir edilişi de dikkate değer bir noktadır. Karakter olarak birbirinin karşıtı özellikler gösteren Keloğlan ve Köse'nin, normalin dışında ve kusurlu olarak görülen saçsızlık ve sakalsızlıkları da baştaki konumlarına göre birbirinin karşıtı şekildedir. Saç, başın tepesinde; sakal ise başın en aşağısındadır. Buradan yola çıkılarak tıpkı masallarda iyiyi temsil eden Keloğlan'ın denginin, kötüyü temsil eden Köse olması gibi kelliğin ve köseliğin de birbirinin bir yansıması, bir dengi olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

29 Tuncay Öztürk v.dğr., *Keloğlan ve Sihirli Saçlar* (İstanbul: Dilset Yayınları, 2003), 3-12.

30 Hasan L. Sariyüce, *Anadolu Masalları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993), I: 52-58.

31 Pertev Naili Boratav, *Masallar 1-Uçar Leyli* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001), 103-104.

32 Tahir Alangu, *Keloğlan Masalları* (İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1967), 21-31.

Bazı Keloğlan masallarının sonunda Keloğlan başarıya ulaştığında sırma gibi saçlara kavuşturulmakta ve böylece onun ödül olarak “normalleştirildiği” de görülmektedir. “*O günden sonra ay parçası bir güzel ortalıkta dolaştıkça evin içi ışıldı. Keloğlan’ın kel başında saçlar büyüdü. Kırk gün, kırk gece düşün ettiler...*”³³

Keloğlan masallarında, bizim üzerinde durmayı tercih ettiğimiz kelliikten ayrı olarak, farklı engellerle ilgili unsurlar ve bu engellere sahip olan karakterler (cüce, topal vb.) de bulunmakta; masal içerisinde bazen bu karakterlerin engel durumlarıyla ilgili olumsuz ibarelerin yer aldığı da görülmektedir. Bu bakımdan Keloğlan masallarını değerlendirirken, bu masalların olumlu işlevlerin yanında, bir engel durumuna karşı toplumun bakışını ifade eden birtakım bozuk ve örtük işlevlerinin de bulunduğunu göz önünde tutma gerekliliği doğmaktadır.

Sonuç

Her ne kadar günümüzde de saçsızlık bazen bir mizah unsuru olarak kullanılsa veya saçsızlığın giderilmesi için uygulanan yöntemlerden birinin ismi “protez” olarak geçse de; genel anlamda kelliğin artık Keloğlan masallarının ortaya çıktığı dönemlerdeki gibi bir engel, bir hastalık veya alay edilecek bir durum olarak değerlendirilmediğini görüyoruz. Hatta teknolojinin ilerlemesi, bilim ve bilim yoluyla toplumun düşünce dünyasında yaşanan değişim ve gelişmeler sonucunda yer yer kelliğe tıpkı düz saçlı olmak veya sarışın olmak gibi yaklaştığını da söyleyebiliyoruz. Dolayısıyla bugün engel olarak görülen pek çok durumun da ilerleyen zamanlarda tıpkı Keloğlan’da olduğu gibi artık bir engelden ziyade bir çeşitlilik, zenginlik olarak görülebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun için de hem halk edebiyatı içerisinde hem de insanı konu edinen diğer alanlarda engellilikle ilgili çalışmaların yapılması ve engellilik açısından toplum içinde farkındalık yaratmaya yönelik uygulamaların gündeme getirilmesi çok önemlidir.

Bu sonuca ulaşabilmek için atılması gereken bir adım da yeni nesillere aktardığımız kültürel unsurların içerisinde yer alan örtük işlevlere dikkat etmek, onlara örtük işlevlerini de göz önünde bulundurarak yaklaşmaktır. Özellikle çocuklara öğretme, öğüt verme amaçlı anlatılan ve kültürel değerlerden olan masallar söz konusu olduğunda, bu gereklilik de katlanmaktadır. Keloğlan masallarını aktarırken, Keloğlan’ın kelliğinin değil; zekiliğinin, iyi kalpliliğinin, hazırcevaplılığının üzerinde durmak veya onun kelliği ile ilgili yorumlar yaparken bu durumun sebeplerini de açıklamak gerekmektedir. Aksi durumda anlatının içerisindeki örtük ve bozuk işlevler de olumlu işlevlerle birlikte aktarılmaya devam edecektir. Kaldı ki bu durum sadece

Keloğlan Masalları için geçerli değildir. Türk halk edebiyatı içerisinde yer alan fıkra ve destan gibi birçok türdeki anlatıların da taşıdıkları örtük ve bozuk işlevler açısından incelenmesi toplumda bir farkındalık oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça / References

- Aça, Mehmet - Yolcu, Mehmet Ali. "Folklorda Örtük ve Bozuk İşlev". *Folklor / Edebiyat* 90 (2017): 49-60.
- Alangu, Tahir. *Keloğlan Masalları*. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1967.
- Bascom, William R. "Four Functions of Folklore". *The Study of Folklore*. Ed. Alan Dundes. 284-289. New Jersey: Englewood Cliffs, 1965.
- Başgöz, İlhan. "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)". *Folkloristik Umay Günay Armağanı* Ed. Özkul Çobanoğlu ve Metin Özarslan. 1-4. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Boratav, Pertev Naili. *Masallar 1 - Uçar Leyli*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001.
- Bozkurt, Veysel. *Değişen Dünyada Sosyoloji*. 11. Basım. Bursa: Ekin Yayınevi, 2015.
- Danışman, Bedrettin. *Keloğlan Masalları*. İstanbul: Danışman Yayınları, 1969.
- Dursun, Aysun. *Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Günay, Umay. "Masal". *Türk Dünyası El Kitabı*. III: 321-331. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992.
- Güney, Eflatun Cem. *Masallar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. 2. Basım. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Kara, Ruhi. *Erzincan Masalları*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Keskin, İshak. *Arşivlerin Eğitim ve Kültür Hizmetleri*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2014.
- Kunos, Ignacz. *Keloğlan Masalları*. Der. Gani Yener. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1973.
- Malinowski, Bronislaw. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Çev. Deniz Uludağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- "Masal". *Türkçe Sözlük*. 10. Basım. Haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Mejuyev, Vadim. *Kültür ve Tarih*. Çev. Suat H. Yokova. Ankara: Başak Yayınları, 1987.
- Ögel, Bahaeddin. "Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri". *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. 265-268. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976.
- Öztürk, Tuncay. *Keloğlan ve Sihirli Saçlar*. İstanbul: Dilset Yayınları, 2013.
- Peter Burke. *Kültür Tarihi*. 2. Basım. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Williams, Raymond. *Culture and Society: 1780-1950*. Middlesex: Penguin Books, 1977.
- Williams, Raymond. *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözcüğü*. Çev. Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Sakaoğlu, Saim. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Sarıyüce, Hasan L. *Anadolu Masalları*. I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Seyidoğlu, Bilge. "Masal". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. VI: 149-153. İstanbul: Dergah Yayınları, 1986.
- Şimşek, Esmâ. "Masalların Sembolik Dili Bağlamında Keloğlan Tipi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gaziantep: VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. 10-27. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Tezel, Naki. *Türk Masalları 2*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*. 5. Basım. İstanbul: Bordo-Siyah Klasik Yayınlar, 2005.